ÎMPRUMUTURI LATINO-ROMANICE ŞI GRECEŞTI ÎN *DIDAHIILE* LUI ANTIM IVIREANUL

Adina Chirilă
Universitatea de Vest Timişoara

Latin, Romance and Greek Loans in Antim Ivireanu's „Didahii" (Abstract)

The end of the XVIIth century represents a moment of reorientation towards the Western values mediated by the Greek and Latin languages, as a rection against the Paleoslavonic which, for many centuries, had been holding the supremacy in the cultural, spiritual and political life in the Romanian States. One of its effects was the enrichment of the romanian vocabulary with Greek and Latin words. The preference for this type of neologism, to Paleoslavonic's detriment, is obvious in Antim Ivireanul's works. He used more than 30 Greek and Latin neologisms in his sermons. Our paper presents these words from etymological and historical point of view.

Discutarea problemei lexicului vechii române literare scoate în evidenţă câteva neajunsuri ale acestui compartiment lingvistic, cauzate, în principal, de statutul românei de limbă subsidiară slavonei în biserică, cultură şi stat până în secolul al XVIII-lea. Totuşi, sfârşitul secolului al XVII-lea şi prima perioadă a secolului al XVIII-lea oferă premise favorabile pentru începutul unui proces de modernizare a vocabularului românesc literar. Impunerea limbii române ca limbă oficială şi de cult, diversificarea stilistică a textelor româneşti, circulaţia intensă a cărturarilor şi a cărţilor în Principate şi schimbările survenite în viaţa politică şi culturală din Moldova şi Ţara Românească o dată cu instaurarea domniilor fanariote conturează câteva tendinţe în evoluţia lexicului literar, în general, şi a elementului savant, în special.

Astfel, chiar dacă în ansamblul împrumuturilor cărturăreşti elementul slavon continuă să deţină o pondere însemnată (datorită domeniului pe care îl reprezintă, cel bisericesc, şi prin care se impusese de la început), este evidentă tendinţa de orientare spre alte surse de împrumut savant (greaca, latina, limbile romanice), favorizată şi de erudiţia cărturarilor vremii: Dosoftei, Antim Ivireanul, Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Eustatievici Braşoveanul. Cuvintele preluate în această perioadă îmbogăţesc vocabularul specific mai multor arii stilistice şi câmpuri semantice, alăturându-se neologismelor de aceeaşi factură intrate în română în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, atât în scrieri religioase, juridice, ştiinţifice, istorice şi filozofice, cât şi în documente oficiale.

Analiza lexicului operei omiletice a mitropolitului Antim Ivireanul scoate la iveală peste treizeci de cuvinte cu etimologie directă în greaca bizantină sau în neogreacă, în latină şi în limbi romanice.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

alliluia, exclamaţie ebraică cu sensul „lăudaţi pe Dumnezeu”, at. sec. XVI, *Psaltirea Scheiană* (cf. TDRG$_2$); „*... şi vei lăsa pre Irod [...] ca pre un mincinos, că nu ştie a cânta alliluia...*”(p. 186[1]). < mgr. *ϛ8808≅⇓4∀* (cf. DLR). H. Mihăiescu îl tratează ca împrumut indirect din greacă, prin intermediul liturghiei slave.[2] La Antim Ivireanul forma cuvântului o copiază pe cea a etimonului grecesc, ceea ce presupune o influenţă directă asupra cărturarului muntean.

anathimi, v., „a blestema, a afurisi, a excomunica”, „*... ai anathimit pre om?*”(p. 236). Cuvântul este un derivat verbal de la **anathima**, s.f., „excomunicare, ostracizare”, at. 1564, Coresi (cf. TDRG$_2$). < mgr. *<ϛ2γ:∀* (cf. DLR), ngr. *<∀η0:∀* (cf. CDE).

H. Mihăescu are în vedere un etimon direct slav pentru românescul *anatema*, care circula în documentele slave încă din se-

colul al XIII-lea, iar la noi de prin veacul al XIV-lea.[3] Complexul sonor *anathima – anathimi* la Antim Ivireanul ne îndreptăţeşte să credem că şi în acest caz mitropolitul a preluat cuvântul direct din greacă.

apocalipsis, s.n., „1. Carte din Noul Testament, care cuprinde revelaţiile făcute Sfântului Ioan, evanghelistul, în insula Pathmos, 2. sfârşitul lumii”; „*... că aşa zice Ioann la Apocalipsis...*”(p. 220), at. 1645, Varlaam, şi cu forma aceasta în 1648, *Noul Testament* (cf. TDRG$_2$). < lat. a*pocalypsis* (cf. MDA), *B≅6ϛ8ΛP4H* (cf. DLR).

aravon, s.n., „1. acont, zălog, 2. dar de logodnă”; „*... taina aceasta de astăzi, a schimbării lui Hristos, închipuiaşte şi iaste ca un aravon aceii măriri ai împărăţiei ceriului...*” (p. 77-78). < gr. *ΔΔ∀∃⌈<* (cf. DLR)[4]. Cuvântul a pătruns în limba română pe calea comerţului înainte de secolul al XVI-lea, cu formele *arvună*, *arvonă*, *arvoană*, păstrând doar înţelesul de „acont”[5]. În sprijinul ipotezei că este vorba de un împrumut indirect grecesc, pe cale slavă, H. Mihăescu aduce în discuţie numărul mare de derivate (*arvuni*, *arvunire*, *arvunitor*, *arvunit*), precum şi schimbările fonetice care s-au petrecut în cuvânt, similare celor din elementele latine moştenite sau paleoslave[6]. Antim Ivireanul preferă însă forma apropiată etimonului grecesc.

astronom, s.m., „specialist în astronomie”, at. 1675, Miron Costin (cf. TDRG$_2$); „*S-au aflat întinăciuni la soarele cel simţitor, prin mijlocul ochianurilor, de astronomii ceşti*

---

[1] Exemplele şi citatele sunt extrase din Antim Ivireanul, *Opere*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Minerva, 1972.

[2] Cf. H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, EA, 1966, p. 90, 186.

[3] Cf. idem, *ibidem*, p. 137.

[4] V. şi V. Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărţi (***Facerea***) din* **Biblia de la Bucureşti** *(1688), în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Iaşi, 1988 (1995), p. 88.

[5] V. şi Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Minerva, 1971, p. 148.

[6] V. idem, *ibidem*, p. 113-114.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

de pe urmă..."(p. 59). < ngr. *ϛΦϑΔ≅< :̄≅H*, lat. *astronomus* (cf. DÎL-R). Sunt posibile ambele surse etimologice, însă, dată fiind biografia culturală a lui Antim, este probabil ca oratorul să fi împrumutat cuvântul din neogreacă.

catart, s.n., „stâlp de lemn care se montează vertical pe o corabie pentru a susține pânzele", at. 1614 şi cu forma aceasta în 1688, *Biblia de la Bucureşti* (cf. $TDRG_2$); „*...Dimitrie nu era corabie deşartă, ci avea catarg bun şi corăbiiar vrédnic şi vétrile iscusite şi cârmaci foarte învățat. Catartul era cinstita cruce, întru carea să lăuda că iaste pururea tare şi nou şi poate să rabde vânturile Duhului Sfânt, întru inima lui.*"(p. 181). < ngr. *6∀ϑϛΔϑ4* (cf. DLR). După H. Mihăiescu, cuvântul era cunoscut în spațiul românesc încă înainte de secolul al XVI-lea, cu forma *catarg*, având aceeaşi semnificație sau pe cea de „corabie, galeră", din bizantinul *6ϛϑγΔ(≅<* „corabie".[7] În citatul de mai sus apar ambele forme, *catart* fiind, probabil, preluată direct din greacă. Din aceeaşi familie de cuvinte face parte şi *catargă* „galeră", considerat de Alexandra Roman Moraru neologism de origine neogreacă, intrat în limbă după mijlocul secolului al XVII-lea.[8]

catherisi, v., „a destitui un preot, a răspopi"; „*... să-mi las scaunul, să es, au să mă scoață măriia-sa cu sila şi să scrie la Țarigrad să mă catherisească.*" (p. 226). < ngr. *6∀η∀4ΔT*, aor. *6∀η∀.:Δ0Φ∀* (cf. MDA). Verbul a intrat în limba română pe cale cărturărească, în preajma anului 1700. L. Gáldy îl integrează în rândul celor pătrunse la noi în epoca fanariotă[9], însă Tiktin îl descoperă într-un text anterior, pe la 1698.[10] În aceste condiții anul 1764 (cf. MDA) ca primă atestare a cuvântului nu poate fi real. Verbul este însoțit de substantivul *catherisis*, *catheresis* < ngr. *6∀ϑ0Δ0ΦZH* (cf. MDA) în acelaşi context, al tensiunii dintre mitropolit şi domn: „*că de să va face şi catheresis, după cum înțălégem va fi ca acéia ce au făcut acum lui Alexandrias; ce şi acéia nu iaste catherisis, ce batjocură lui Dumnezeu.…*" (p. 233).

cărturar, s.m., „1. persoană cultă, erudit, 2. învățat evreu cunoscător şi tălmăcitor al legii", at. sec. XVI, *Psaltirea Scheiană* (cf. $TDRG_2$); „*...i să cade Lui* [Iisus, n.n.] *a mérge la Ierusalim şi multe a păți de <la> bătrâni şi de la arhierei şi de <la> cărturari*..."(p. 9). < mgr. *6ϛΔϑ≅<8ϛΔ4≅H* (cf. DLR), „secretar, condeier". De altfel, în textele maramureşene din secolul al XVI-lea şi în tipăriturile coresiene cuvântul

[7] Cf. idem, *ibidem*, p. 150.

[8] V. Alexandra Roman Moraru, *Structura limbii române literare. Lexicul. Elementul cult (1640 - 1780)*, în Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532 - 1780)*, București, EA, 1997, p. 398.

[9] V. Ladislas Gáldy, *Mots d'origine néo-greque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939, p. 162. [9]

[10] V. H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, ed. a II-a, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I, Wiesbaden, Otto Harrassoowitz, 1986, p. 454.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

apare cu forma *cărtulariu*, apropiată de cea a etimonului.[11] Evoluția formală şi semantică este explicată prin influența cuvântului *carte*. Al. Ciorănescu se îndoieşte de etimologia aceasta, propusă inițial de Densusianu, şi porneşte de la imaginea unui plural **cărturi*, care ar fi permis derivarea cu *- ar*.[12]

chivernisi, v., „1. a cârmui, 2. a îndestula, a procopsi", at. 1680 (cf. $TDRG_2$)[13]; „...*că doar s-ar milostivi Dumnezeu asupra noastră să ne iarte şi să ne chivernisească cu mila lui cea bogată...*"(p. 57). < gr. *6Λ∃γΔ<φ*, aor. *6Λ∃ΞΔ<0Φ∀* (cf. DLR). Apare şi derivatul postverbal **chivernisire**, s.f., „1. cârmuire, 2. procopsire"; „*Şi pre aceştea* [soarele şi luna, n.n.] *i-au făcut pentru întărirea trebuincioasei chivernisiri a toată lumea*"(p. 57).

dechisi, v., „a pregăti, a aranja", at. 1652 (cf. $TDRG_2$); „...*oameni făr' de arme şi nedechisiț...*"(p. 5). < ngr. **4≅46ΞT*, aor. **4≅∴60Φ∀* (cf. MDA).

diadoh, s.m., „1. moştenitor al tronului regal sau al unei demnități înalte, 2. urmaş", at. 1683, Dosoftei (cf. $TDRG_2$); „...*împăratul carele să nevoiaşte pentru binele şi folosul norodului său [...] să face şi el diadoh apostolilor*"(p. 86). < ngr. **4ς*≅Π≅H* (cf. Gáldy). Existența cuvântului în vocabularul românesc de la sfârşitul secolului al XVII-lea pune sub semnul întrebării soluțiile etimologice oferite de MDA: fr. *diadoque*, ger. *Diadoche*.

ellin, s.m./f., adj., „1. grec, 2. originar din Grecia, specific grecilor"; „*Pentru cutremur spun filosofii ellinilor cum să se fi făcut din amestecarea stihiilor...*"(p. 175). < gr. *♣880<* (cf. MDA), *↔880<≅H* (cf. CDE). Prin mijlocirea paleoslavei au intrat în limba română o serie de nume etnice şi biblice (*iudeu*, *evreu*, *fariseu* etc.), toate de origine greacă, printre care şi *elin* (< sl. *jelinъ*)[14], atestat de Tiktin în secolul al XVI-lea. Forma cu *-ll-* este o dovadă a influenței greceşti directe asupra limbii lui Antim Ivireanul.

eparhie, s.f., „diviziune administrativă bisericească condusă de un episcop", at. 1620, Moxa (cf. $TDRG_2$); „...*să îndéamne cineva pre un arhiereu să-şi lase eparhiia...*"(p. 230). < ngr. *ƒB∀ΔΠ∴∀*, vsl. *jeparchija*.[15] Nomenclatura bisericească după model grec, spune H. Mihăescu, s-a impus la noi mijlocită de slavi, în perioada introducerii

[11] V. Ov. Densusianu, *Opere*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, II, *Lingvistica. Histoire de la langue roumaine.* I, *Les origines*, II, *Le seizème siècle*, ediție critică şi note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, Bucureşti, Minerva, 1975, p. 500, 737.

[12] Cf. Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinți şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Saeculum, 2001, p. 153-154.

[13] V. şi Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 430.

[14] V. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 98.

[15] Cf. Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 410.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

liturghiei slave, şi s-a îmbogăţit treptat.[16] Românii au întrebuinţat termenul şi cu formele *ieparhie*, *iparhie*[17], ceea ce demonstrează un etimon direct slav în cazul acestora.

evlavie, s.f., „1. pioşenie, 2. respect deosebit faţă de biserică şi reprezentanţii săi", at. sec. XVII (cf. CDE); „*... nici unul din noi nu vom să ne ispoveduim de bună voe, pentru evlavie şi cu gând desăvârşit.*"(p. 95). < ngr. *γ⇔8ς∃γ4∀.*[18]

filosof, s.m., „1. persoană care se ocupă cu filozofia, 2. om priceput la toate"; „*...n-au luat* [Dumnezeu, n.n.] *filosofi şi ritori, să trimiţă propoveduitori venirii lui...*" (p. 4), „*...după cum zice un filosof: să ne cunoaştem pre sine...*"(p. 104). < ngr. *N48 Φ≅N≅H,* lat. *philosophus*, sl. *filosofŭ*. H. Mihăescu îl consideră un împrumut timpuriu în limba română literară, înainte de secolul al XVI-lea, prin intermediul decumentelor slave, pentru că îl găseşte într-un document din 1423 din Moldova, în sintagma *selo Moševo filosofa*, „satul lui Moişă filozoful".[19] Dat fiind câmpul lexical căruia îi aparţine, cuvântul nu se putea impune ca termen românesc decât în cadrul unor scrieri cultivate din secolul al XVII-lea, opere ale lui Varlaam, Dosoftei, Cantemir, Corbea etc., cunoscători ai limbilor de cultură ale vremii. În aceste condiţii, oricare din cele trei surse etimologice este posibilă.[20]

flegmă, s.f., „mucozitate vâscoasă, purulentă, provenită din diferite părţi ale aparatului respirator şi eliminată prin tuse sau vomă", at. c.1700 (cf. DÎL-R); „... [ierburile, n.n.] *au lucrare puternică a trage veninul şi flegmele*"(p. 179). < gr. *N8Ξ(:∀*, lat. *flegma* (cf. DÎL-R).

idioma(**ta**), s.f., „însuşire, calitate"; „*...idiomata, adecă alsăuiri* (sic.) *ce are luna...*"(p. 62). < ngr. *∅*.: T:∀* (cf. Gáldy). Este un termen intrat în limba română în jurul anului 1700, după afirmaţia lui L. Gáldy. Nu este exclus ca el să fie introdus de însuşi Antim Ivireanul, în perioada activităţii sale ca mitropolit (cf. $TDRG_2$).

magnit, s.m., „minereu de fier care are proprietatea de a atrage materiale feromagnetice", at. 1683, Dosoftei (cf. $TDRG_2$); „*...au mers* [ucenicii, n.n.] *după dânsul ca hierul după piatra magnitului...*" (p. 55). < ngr. *:∀(<Zϑ4H* (cf. DLR).

malachie, s.m., „onanie", at. 1640, *Pravila de la Govora*, (cf. $TDRG_2$); „*...ţi-ai stricat curăţia ta cu malachia.*"(p. 234). < ngr. *:∀8∀6.: ∀* (cf. DLR).

mannă, s.f., „1. lichen comestibil care creşte pe stânci în forma unor mici ghemuri cenuşii purtate uneori de vânt la mari distanţe, 2. pâine făcută din acest lichen"; „*...era într-însa* [în Sfânta Sfintelor, n.n.] *céle două table ale legii ce au dat Dumnezeu lui*

[16] V. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 96.
[17] Cf. Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 410.
[18] Cf. L. Gáldy, *op. cit.*, p. 185.
[19] V. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 139.
[20] V. Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421 - 1760)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1992, p. 188.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

Moisi în muntele lui Horiv şi toiagul cel înflorit al lui Aaron şi năstrapa cea cu mană şi cădélniţa cea de aur şi lada légii."(p. 42). < gr. *:ς<<∀* (cf. DLR). Noţiunea este veche în limba română, atestată în secolul al XVI-lea, cu forma *mană*, din sl. *mana*[21]. Antim preferă forma *manna*, după etimon grecesc.

materie, s.f., „1. corp, 2. substanţă, 3. material, 4. chestiune, problemă", at. 1651 (cf. DÎL-R); „*Iară sufletul fiind făr' de materie, Duhul Sfânt îl curăţă şi-l luminează şi-l mântuiaşte de păcate*"(p. 71), „*...trebuind la dânsa multă materie şi multă vorbă...*"(p. 90), „*Dumnezeul cel făr' de materie să se facă om cu mterie*"(p. 130). < lat. *materia* (cf. DLR)[22].

nomothetis, s.m., „legiuitor", at. 1709-1716 (cf. Gáldy); „*...unul era nomothetis, adecă puitoriu de lége...*"(p. 11). < ngr. *<≅:≅2Ξϑ0.* (cf. DLR)[23].

ochian, s.n., „telescop"; „*S-au aflat întinăciuni la soarele cel simţitor, prin mijlocul ochianurilor, de astronomii ceşti de pe urmă*"(p. 59). < it. *occhiale*, după modelul substantivelor terminate în – *an*.[24]

oraţie, s.f., „1. cuvântare, 2. urare", at. 1654, Neagoe Basarab (cf. $TDRG_2$); „*... faceţi puţină oraţie înaintea domnului*"(p. 40). < lat. *oratio* (cf. DLR)[25].

paretisis, s.n., „demisie", at. 1712 (cf. Gáldy); „*...au zis să fac paretisis de bună voia mea, şi să-mi las scaunul...*"(p. 226). < ngr. *B∀Δ∀.:ϑ0Φ4Φ* (cf. DLR). Cuvântul a fost introdus, probabil, de către Antim Ivireanul (cf. $TDRG_2$). Verbul corespunzător, **paretisi,** „a demisiona, a abdica", din ngr. *B∀Δ∀4ϑφ*, *B∀Δ∀4ϑ≅Λ:∀4*, este consemnat mult mai târziu, în 1812.[26]

patimă, s.f., „1. nenorocire, 2. durere, chin, suferinţă, boală, 3. pasiune"; „*Doftorii [...] cu hier şi cu foc luptă patima să o supue*" (p. 3). < ngr. *B∀20:∀* (cf. DLR). H. Mihăescu este de părere că acest cuvânt face parte din grupul celor intrate în limba română, direct din greacă, în secolele al XVI-lea – al XVII-lea şi devenite populare, cu o mare putere de derivare (*pătimi*, *pătimaş*, *pătimitor*, *împătimi*): „...deoarece cuvântul românesc *patimă* prezintă un conţinut mai variat, în care intră şi înţelesul ecleziastic de origine cultă, avem dreptul să presupunem o influenţă grecească directă, mijlocită de textele religioase."[27] Acelaşi cercetător afirmă că *patimă* există şi în limbile slave, în bulgară, de pildă, cu înţelesul de „pătanie, nenorocire, năpastă", dar acolo este fie un împrumut din greacă, pe cale orală, fie unul din limba română.

periergós, adj., „dornic, curios de a şti"; „*...de să va afla vreun periergos, adecă prepuitoriu să zică...*"(p. 17). < ngr. *Bγ∆:γ∆(≅H* (cf. DLR). Cuvântul este atestat

[21] Cf. *Palia de la Orăştie*, ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, EA, 1968, passim.
[22] V. şi Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 442.
[23] V. şi L. Gáldy, *op. cit.*, p. 214.
[24] Cf. Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 256.
[25] V. şi idem, *ibidem*, p. 258; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 338.
[26] V. L. Gáldy, *op. cit.*, p. 221.
[27] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 180.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

târziu, şi de către Tiktin (1793), şi de către Gáldy (1788), dar la Antim apare, cel puţin în exprimarea orală în didahii, cu aproape un veac înainte. Al. Rosetti, B. Cazacu şi L. Onu îl consideră şi ei intrat în limba română între 1780 şi 1821, perioada de maximă influenţă lexicală neogreacă.[28]

poetic, s.m., „autor de poezii, poet", at. 1683, Dosoftei (cf. $TDRG_2$); „*...precum adeverează poeticul la un tropar...*"(p. 78). < lat. *poeticus* (cf. DLR).

politie, s.f., „1. aşezare omenească, cetate, stat, 2. politică, 3. conduită, 4. ceremonial"; „*...facerile céle mari de bine, carele ei au arătat în politiia cea creştinească, în besérica cea pravoslavnică şi peste tot pământul...*"(p. 57). < ngr. *Β≅84ϑγ.: ∀* (cf. DLR). Apar în didahii şi derivate: **politici**, v., „a se practica", „*…precum să văd în condice şi precum să politicéşte în toată biserica…*" (p. 231); **politicesc**, adj., „1. politic, 2. cetăţenesc, 3. care aparţine ceremonialului", „*...nu te pripeşti la céle politiceşti*" (p. 233).

ritor, s.m., „orator, profesor de retorică"; „*...n-au luat* [Dumnezeu, n.n.] *filosofi şi ritori...*" (p. 4), „*A îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor, iaste dată ritorilor*" (p. 29). < ngr. *ΔZϑTΔ* (cf. DLR). Etimonul propus de Gh. Chivu, Emanuela Buză şi Alexandra Roman Moraru, lat. *rhetor*, stă la baza formei literare actuale, atestată şi ea încă din 1697.[29] Derivatul **ritoricesc**, adj., „frumos, meşteşugit" este de asemenea consemnat în predicile ivirene: „*...vorbe ritoriceşti şi alcătuite*" (p. 84).

silavă, s.f., „silabă", at. 1699 (cf. $TDRG_2$); „*...fiind numele acesta* [Miriam, n.n.] *de trei silaves, adecă de trei înjugări*" (p. 18). < ngr. *ΦΛ88∀∃Z* (cf. DLR). Cuvântul este atestat cu forma *sillabă* (< lat. *syllaba*) la Teodor Corbea în *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, [Braşov], c. 1700.[30]

sinagog, s.n., „clădire destinată celebrării cultului mozaic, templu", at. 1648, *Noul Testament* (cf. $TDRG_2$); „*...Iair, mai marele Sinagogului*"(p. 188). < ngr. *ΦΛ<∀(T(Z*, lat. *synagoga* (cf. DLR).

sodomie, s.f., „relaţie sexuală anormală, între persoane de acelaşi sex", at. 1660 (cf. $TDRG_2$); „*...au doară ai căzut în păcatul sodomiei cu cineva?*"(p. 234). < ngr. *Φ≅*≅:.: ∀* (cf. DLR).

tiran, s.m., „despot, stăpân autoritar"; „*...au înduplecat inimile tiranilor...*"(p. 5). < *ϑβΔ∀<<≅Φ*, lat. *tyrrannus* (cf. DLR). Cuvântul este atestat în 1688 la Dosoftei[31]. Din aceeaşi familie fac parte şi **tirănie**, s.f., „asuprire, guvernare despotică", „*...au mântuit neamul omenesc de tirăniia diavolului*"(p. 128), precum şi **tiranisi**, v., „a domni autoritar", descoperit de Gáldy la Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, în prejma lui 1705.[32]

---

[28] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 433.
[29] Cf. Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 306.
[30] V. idem, *ibidem*, p. 322.
[31] Cf. idem, *ibidem*, p. 344.
[32] Cf. L. Gáldy, *op. cit.*, p. 262.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

tituluş, s.m., „nume, titulatură nobilă"; *„...acel tituluş ce i s-au dat mai înainte de toţ vécii de la părintele cel fără de început şi vécinicul Dumnezeu, prin mijlocul îngerului Gavril [...]: «Bucură-te céia ce eşti plină de dar, Domnul e cu tine.»"*(p. 17). < lat. *titulus* (cf. DLR), poate şi sub influenţa magh. *titulus*, în pronunţie. Apare constant în scrieri încă din 1600, cu forme diferite şi cu accepţiuni care se îmbogăţesc pe parcursul anilor.[33]

zilotis, s.m., „om al legii", at. sec. XVIII, Antim (cf. Gáldy); *„...iar celălalt era zilotis, adecă întăritori aceştii legi*" (p. 11). < ngr. *.08ΤϑΖΦ* (cf. Gáldy).

Din păcate, sub aspect lingvistic, predicile lui Antim Ivireanul au avut un slab ecou în epocă. Pentru a rămâne în istoria literară şi ca fapt generator de înnoire lingvistică, discursul de tip religios, ca act de vorbire, necesită un demers paralel de scriere a textului, care, uneori, se reduce la schiţe concepute în prealabil de vorbitor sau, mai rar, notiţe luate de discipoli în ale oratoriei. În cazul didahiilor lui Antim valorificarea acestora s-a făcut mult mai târziu, la sfârşitul secolului al XIX-lea, şi nu după manuscrise ivirene originale. La baza primei ediţii, cea din 1886, stă o copie manuscrisă din 1781 a arhimandritului Grigore Deleanu, descoperită de episcopul Melhisedec al Romanului.[34] Chiar dacă mitropolitul intenţiona să tipărească o culegere de omilii personale, după modelul marilor predicatori din Orient şi Occident,[35] timpul şi evenimentele nu i-au îngăduit să o realizeze. Astfel, ele nu prezintă interes decât pentru demonstrarea *post factum* a erudiţiei şi talentului lingvistic al oratorului, în contextul unei perioade precise de evoluţie a limbii române literare, precum şi pentru analiza expresivităţii textuale, îmbogăţite, involuntar, de transformările lingvistice şi semantice ale românei, pe parcursul ultimelor secole.

Împrumuturile de origine greacă sau latino-romanică folosite de Antim Ivireanul în practica discursivă de tip oratoric au avut nevoie de suportul scrierilor culte ale vremii pentru a se impune în limbă. În afara prezenţei lor în textele tipărite, originale sau traduceri, ale mitropolitului însuşi sau ale altor cărturari, neologismele nu au supravieţuit. Este şi cazul cuvintelor care la Antim au imagine grafică şi acustică preluată după model grecesc, preferată de Antim în detrimentul altor forme ale aceluiaşi semn lingvistic, care purtau aceeaşi imagine conceptuală şi care intraseră în limba română în secolele anterioare, prin intermediul slavonei. Preferinţa pentru neologismul direct grecesc, nu numai la Antim Ivireanul, ci şi la alţi cărturari ai

[33] V. Chivu, Buză, Roman Moraru, *op. cit.*, p. 345-346.

[34] V. G. Ştrempel, *Introducere* la Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. XLV-XLVI.

[35] Existenţa unui discurs intitulat *Predoslovie la Cuvânt de învăţătură în Dumineca Florilor* sugerează această ipoteză; *predoslovia* era „cuvântul înainte" sau „prefaţa" ce trebuia să stea la începutul unei tipărituri. În plus, erudiţia şi formaţia culturală a mitropolitului, calitatea de umanist renascentist de factură religioasă, care străbate din toată activitatea sa cărturărească şi politică, îndreptăţesc aceeaşi supoziţie.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

vremii, este un lucru firesc, în contextul declinului supremației limbii slavone în viața culturală şi politică românească şi al conştientizării necesității deschiderii culturii române spre valorile occidentale mijlocite în această parte a Europei de prestigioasa limbă greacă. Această reorientare a culturii române spre Occident este un fenomen complex, cu implicații obiective şi afective majore[36]. Slavona fusese în ultimele secole un intermediar între cultura greacă şi cea din Principate, pe care, la sfârşitul secolului al XVII-lea, traducătorii, scriitorii, diortositorii de texte şi oratorii români, nu-l mai acceptau.

Câteva din elenismele de specialitate au avut o existență de scurtă durată, ele fiind înlocuite de cuvinte de altă proveniență, neologisme sau derivate pe teren românesc: *catherisi*, *diadoh*, *idiomata*, *nomothetis*, *paretisis*, *periergós*.

Alți termeni, precum *astronom*, *flegmă*, *magnit* (*magnet*), *materie*, *ochian*, *tiran*, rămân în limba română literară, în vocabularul ştiințific al epocii vechi şi în lexicul limbii actuale. *Chivernisi*, *chivernisire* şi *dechisi* (*dichisi*) au astăzi conotații speciale, exploatate de vorbitori şi scriitori în situații care impun o alegere a semnului la nivel stilistic.

În sfârşit, alte cuvinte s-au impus, dar cu forme refăcute, după modelul corespondentelor lor din limbile occidentale, adaptate la sistemul fonetic românesc şi la morfologia limbii române: *apocalipsis*, *poetic*, *silavă*, *tituluş*, *sinagog* etc.

SIGLE

CDE: Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinți şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Saeculum, 2001.

DÎL-R: Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Roman Moraru, Alexandra, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1992.

DLR: *Dicționarul limbii române*. Tom I-II, Bucureşti 1913-1949 şi seria nouă, tom VI-XIV, Bucureşti, 1965-2000.

MDA: *Micul dicționar academic*, vol. I (A-C), II (D-H), Bucureşti, Univers enciclopedic, 2002.

$TDRG_2$ *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, ed. a II-a, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I-III, Wiesbaden, Otto Harrassoowitz, 1986, 1988, 1989.

BIBLIOGRAFIE

[36] V. Magdalena Georgescu, *Cultura lingvistică în secolul al XVIII-lea*, în Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, I. Gheție, Alexandra Moraru, Emil Suciu, Floarea Vârban, Florentina Zgraon, *Contribuții la istoria limbii române literare.Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj, Clusium, 2000, p. 50-54, 89-90.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)

Antim Ivireanul, *Opere*, ediție îngrijită şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Minerva, 1972.
Arvinte, V., *Studiu lingvistic asupra primei cărți* (**Facerea**) din **Biblia de la Bucureşti** *(1688), în comparație cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I, Genesis*, Iaşi, 1988 (1995), p. 47-121.
Chivu, Gh., Georgescu, Magdalena, Gheție, I., Moraru, Alexandra, Suciu, Emil, Vârban, Floarea, Zgraon, Florentina, *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj, Clusium, 2000.
Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Roman Moraru, Alexandra, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421 - 1760)*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1992.
Chivu, Gheorghe, Costinescu, Mariana, Frâncu, Constantin, Roman Moraru, Alexandra şi Teodorescu, Mirela, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532 -1780)*, Bucureşti, EA, 1997.
Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinți şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Saeculum, 2001.
Densusianu, Ov., *Opere*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, II, *Lingvistica. Histoire de la langue roumaine.* I, *Les origines*, II, *Le seizème siècle*, ediție critică şi note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, Bucureşti, Minerva, 1975.
Dicționarul limbii române. Tom I-II, Bucureşti, 1913-1949 şi seria nouă, tom VI-XIV, Bucureşti, 1965-2000.
Gáldy, Ladislas, *Mots d'origine néo-greque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939.
Micul dicționar academic, vol. I (A-C), II (D-H), Bucureşti, Univers enciclopedic, 2002.
Mihăescu, H., *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, EA, 1966.
Palia de la Orăştie, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, EA, 1968.
Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, L., *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Minerva, 1971.
Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, ed. a II-a, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I-III, Wiesbaden, Otto Harrassoowitz, 1986, 1988, 1989.

BDD-A3647 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:06 UTC)